

Гошилик Н.С. Статус астрономічної календарної системи у маніфестації концепту ЧАС / Н.С. Гошилик // Вісник Київського національного лінгвістичного університету . – Серія Філологія. – Том 11. № 2. – К., 2008. – С. 75-82.

Статус астрономічної календарної системи у маніфестації концепту ЧАС

Гошилик Н.С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано роль астрономічної календарної системи у мовній репрезентації концепту ЧАС. Астрономічний календар розглядається з погляду його функціональних особливостей та під кутом зору його статусу регулятора життя людини. Основним параметром конструювання астрономічної темпоральної шкали є спіралеподібна векторність. Конституентами астрономічного календаря є назви днів тижня, назви місяців, назви пір року, назви календарних свят (святкових періодів) та група номінацій квантитативного часу (дати, показники годинникового часу). Визначено види когнітивної атрибуції назв пір року, місяців та номінацій свят, розглянуто її природно-географічний, соціальний та особистісний різновиди.

The role of the astronomic calendar system in the language representation of the concept of time is analyzed. The astronomic calendar is studied from the point of view of the functional peculiarities of its perception and its status as the regulator of the human life. The main parameter of the astronomic temporal scale perception is the spiral vectorization. The astronomic calendar constituents are the names of the days of the week, names of the months, names of the calendar feasts (feast periods) and the group of the quantitative time nominations (dates, clock time). The types of the cognitive attribution of the names of the seasons, months and holidays are determined. Its natural-geographical, social and personal types are defined.

Значний інтерес до сутності часу впродовж усього існування людства й особливо в період становлення та розвитку цивілізації пояснюється передусім “стривоженістю людини з приводу власної орієнтації у світі” [Бондаренко 1997: 7]. Потреба впорядкування темпорального виміру навколишньої дійсності стало викликом для людства, і саме астрономічний календар, який ми відносимо до хронологічної моделі соціально уніфікованого виміру концепту ЧАС, став інструментом реалізації цього завдання. В основі календаря як системи літочислення лежить «періодичність явищ природи, яку можна спостерігати і яка представлена рухом небесних світил» [Кронштейн, Кияшко 1981: 28]. Спіралеподібна векторність, яку ми визначаємо як когнітивно-семантичну ознаку концепту ЧАС, що детермінує циклічність календаря та його лінійний, односпрямований рух, лягла в основу конструювання астрономічної темпоральної шкали.

Питання з’ясування сутності часу, особливостей його існування та функціонування як унікального виміру й специфічного ментального конструкта неодноразово ставали предметом дослідження в різних галузях науки. Лінгвістичний аспект цієї проблеми, незважаючи на певні вагомні результати досліджень, проведених на матеріалі різних мов [Бондаренко 1997; Всеволодова 1975; Михеева 2004; Морковкин 1977; Рубинштейн 2002], у частині кореляції календарних систем та засобів вербалізації концепту ЧАС не отримав комплексного аналізу. Актуальним, зокрема, залишається дослідження маніфестації календарних систем в англomовній картині світу.

Метою цієї розвідки є визначення ролі астрономічної календарної системи у репрезентації концепту ЧАС засобами сучасної англійської мови.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- охарактеризувати астрономічний календар як засіб регламентації темпоральної дійсності;
- визначити та дослідити конституенти вербалізованої астрономічної календарної системи.

Аналізуючи календар як засіб упорядкування дійсності, Е. Авені зазначає, що людські наміри завжди були спрямовані на досягнення майбутнього, на створення відповідної схеми (плану чи моделі) для опису структури низки явищ, яка могла б допомогти людям передбачати, коли у послідовності часових інтервалів має відбутися певна подія. Науковець наголошує, що “ми зробили набагато більше, ніж просто порахували місяці й фази Сонця” [Авені 1998: 98 – 99]. Створені людиною календарі стали інструментами для рахування часу, як минулого, так і майбутнього, що базуються на ритмах життя у природному середовищі.

Лексеми, які конституюють групу одиниць астрономічного календаря, виконують завдання позначення хронологічних інтервалів між окремими подіями, а також відтинками часу між ними і сьогоdnішнім днем, так зване “датування подій” [Кронштейн, Кияшко 1981: 73]. Астрономічний календар є найпоширенішим, оптимальним способом обчислення часу. З-поміж груп лексичних одиниць астрономічного календаря ми виділяємо назви днів тижня, назви

місяців, назви пір року, назви календарних свят (святкових періодів) та групу квантитативного часу (дати, показники годинникового часу). Визначальною рисою цих номінацій є їх залежність від послідовності астрономічних явищ, руху планет.

Назви днів тижня

Назви днів тижня – одна з найтипівіших складових концепту ЧАС. Як і інші групи, ця система найменувань є замкненою і налічує сім одиниць: *понеділок / Monday, вівторок / Tuesday, середа / Wednesday, четвер / Thursday, п'ятниця / Friday, субота / Saturday, неділя / Sunday*. Їх основною функцією є порядкова номінація днів тижня, і попри те, що ці слова в англійській мові не мають нумеральної основи, вони сприймаються у чітко визначеному порядку: *Monday* – перший день тижня, *Tuesday* – другий день тижня і т.д.¹

При етимологічному аналізі значень, що лежать в основі досліджуваних темпоральних одиниць, можна виділити дві підгрупи номінацій, маркованих:

1) міфологічно, коли в основі найменування лежить об'єкт міфології, як-от: *Tuesday* – день бога військової мудрості та доблесті (*Tiw*); *Wednesday* – день бога мудрості, війни та мертвих (*Odin*); *Thursday* – день бога сили і грому (*Thor*); *Friday* – день богині любові і шлюбу (*Frigga / Freja*), *Saturday* – день бога сільського господарства (*Saturn*)²;

2) астрономічно, коли в основі найменування лежить астрономічний об'єкт, а саме: *Monday* – день Місяця; *Sunday* – день Сонця.

Отже, міфологічність та астрономічність є основними концептуальними ознаками, які притаманні назвам днів тижня. Така

характеристика цієї лексичної групи вирізняє германські мови від слов'янських, в яких превалює порядковість (нумеральність) як концептуальна ознака групи назв днів тижня. Очевидно, що назви днів тижня не передбачали винятково порядкової номінації, оскільки в цьому разі при називанні днів тижня провідна роль належала б числівникам, які прямо чи у десемантизованій формі стали б основою для сукупності з семи назв.

Темпоральні одиниці, представлені назвами днів тижня в англійській мові, характеризуються “культурно-національною своєрідністю критеріїв оцінки, що виявляється у їх антропометричності, тобто такому співвідношенні об'єктивної оцінки і певного еталона, коли на перше місце виходять якості, які людина приписує цьому еталону як символу” [Телия 1986: 106]. Так, окремі дні тижня усвідомлюються як “сценарії певних дій”, як-от:

1) *For others, Saturday is a day of shopping and movies* [ССАЕ] – розуміється, що сценарій дій передбачає покупки чи похід у кіно;

2) *Sunday is the time when everyone goes to their own churches and separates* [ССАЕ] – неділя в англійських країнах є типовим днем для відвідання церкви.

Назви місяців

У назвах місяців у англійській мові поєднані концептуальні ознаки міфологічності, історичності та нумеральності. Деякі науковці вважають, що “розвиток семантичної групи назв місяців йшов по лінії термінологізації” [Михеева 2004: 183]. Назви місяців досить чітко відображають світові історичні процеси, які супроводжували

імплементацію календарної системи. Ця лексика належить до запозиченої і містить латинські корені. Окрім зв'язку з віруваннями носіїв мови, що складала їх міфологічну картину світу, предки сучасних представників англомовного світу перейняли номінації, в яких увага фокусується на видатних особистостях римської епохи, на честь яких і названо відповідні календарні періоди.

Мовний матеріал свідчить про те, що назви місяців у англійській мові виконують переважно порядкову функцію. Питання їх прагматичного потенціалу буде розглянуто далі разом із особливостями функціонування номінацій пір року.

Назви пір року

Англійська мова, як і інші германські мови, виділяє чотири пори року. Варто зауважити, що пори року перелічуються зазвичай у порядку *spring – summer – autumn – winter*, це є свідченням того, що “мова передає циклічність, як природну, так і пов'язану з життям людини, її життєвим шляхом” [Ковальская, Ритчи 2001: 53]. Пор.: *If you describe season as a human life, spring is the newborn baby. Autumn <...> is the time to receive death. It's the end of life* [ССАЕ].

Поділ річного циклу на періоди також може бути як природним, так і офіційним [Ахмерова 2004: 21], що виходить з акцентуації або природних явищ, або офіційно прийнятого розмежування відповідних періодів. Аналіз словникових дефініцій виявляє кореляцію такого розподілу. Характерною ознакою словникових дефініцій є пояснення сутності однієї пори року через інші. Окрім того, усі дефініції містять вказівку на температурний стан навколишнього середовища, а у

випадку весни й осенів як “перехідних періодів” додатково зазначається динаміка стану довкілля: “*when the weather is coldest*”, “*when the sun is hottest*”, “*when the weather becomes cooler*”, “*during which temperatures gradually rise*” [LDCC] тощо. Весна і осінь також позиціонуються як пори року, яким притаманна “ознака діяльності”: “*leaves and flowers appear*”, “*leaves change colour*” [LDCC] і т.д.

Г. Рубінштейн відзначає, що англійські словники характеризує непослідовність у структурі дефініцій пір року. Аналіз кількох словників виявляє відсутність однозначного трактування низки ознак, які визначають та вирізняють ту чи іншу пору року [Рубінштейн 2002: 21]. Це, на нашу думку, пов’язано з суб’єктивністю критеріїв виділення пір року, що підтверджується матеріалом індоєвропейських мов.

Біполярність трактування пір року як типове явище для індоєвропейської сім’ї мов загалом і германської зокрема пояснюється домінуванням ролі природи та стану довколишнього середовища на початковій стадії концептуалізації часу людиною.

Назви пір року та місяців характеризуються насиченістю “когнітивними атрибутами”, а “їх вживання у називних реченнях без залежних слів свідчить про семантичну повноту слова” [там само: 8]. Когнітивна атрибуція цих темпоральних номінацій може бути кількох видів:

- 1) природно-географічна – пов’язана зі станом навколишнього середовища, атмосферними явищами регіону;
- 2) соціальна – пов’язана з характером суспільного досвіду людини, сферою її діяльності, родом занять;

3) особистісна – пов’язана з тим, що безпосередньо стосується особи, визначається її персональним досвідом, світобаченням.

Темпоральні номінації цієї групи сполучаються зі словами, які викликають сенсорні уявлення, а саме температурні асоціації [там само: 13]. Так, “основні” пори року характеризуються відносною сталістю температурних асоціацій, як-от: *as hot as in summer, as cold as in winter* тощо. Осінь та весна сприймаються як перехідні періоди, пов’язані з нестабільними, змінними погодними умовами: 1) *It is everything that spring is not. It is stable and predictable. It will all transpire through Sunday – assuming spring weather behaves.* 2) *Autumn is a time of change in the woodlands. Autumn <...> offers either late summer or early winter, with precious little in between* [ССАЕ].

Соціальна когнітивна атрибуція досліджуваних лексем виявляється у маніфестації суспільно важливих і професійно релевантних аспектів життя людини (для працівників фінансової сфери – терміни виконання завдань, звітування; для представників освіти – періоди початку навчання, канікул, вступної кампанії тощо). Так, грудень стає визначальним періодом для фінансистів, торговців, а вересень – для покупців. Порівняйте: 1) *Late December is always a peculiar time for money markets. What December is to merchants, the first part of the year is to health clubs-fitness center owners.* 2) *September is a great time of year to find bargains, with summer wrapping up, the school year beginning, and retailers preparing to make room for holiday merchandise* [ССАЕ]. Вагомість конкретного місяця може бути опосередкованою, коли йдеться про період, що стане вирішальним для

подальшого результату, скажімо, для отримання премії «Оскар» чи врожаю: 1) *It's no secret that December is the magic month for releasing movies that hint of Oscar glory.* 2) *January is time to begin planting cabbage, carrots, lettuce and hardy greens, radish and turnips* [ССАЕ].

Когнітивна атрибуція може бути особистісного плану. Наприклад, певний місяць асоціюється з датою дня народження, іншого сімейного свята, як-от: 1) *Because of the holiday season, December is the time of year when stories of the past seem to have special importance.* 2) *June is the most popular time of the year for couples to exchange wedding vows.* 3) *May is a big month. May is when Mom is having the baby.* 4) *My kids were born in September, and September is the recruiting period, so we very rarely celebrated a birthday on the day it came* [ССАЕ].

Квантитативний час

З концептом ЧАС тісно пов'язаний концепт КІЛЬКІСТЬ, що має універсальний характер й існує в усіх мовах світу. Для конкретизації темпоральних відрізків використовуються порядкові та кількісні числівники.

Кількісними числівниками позначаються числові характеристики дискретних часових відрізків, їх сумарна представленість. Порядковими словами означаються одиничні темпоральні об'єкти, що займають за порядком окреме місце в ланцюжку собі подібних. Спільною специфічною ознакою для кількісних і порядкових числівників при цьому є наявність семи квантитативного корелята поля кількості [Швачко та ін. 2007: 50]. Способи вираження дат та годинникового часу, які конституують групу квантитативного часу, різняться, напр.:

- 1) дати – *September 21, 2009; the fifth of June; the fifth month of the year;*
- 2) годинниковий час – *5 o'clock am; fifteen minutes past ten.*

Аналізуючи годинниковий час, М.В. Всеволодова визначає два стилі його вираження – офіційний та побутовий. До офіційного стилю належать констатація власне часу, констатація моменту дії, характеристика часу за часовим поясом; до побутового стилю відносять використання назв частин доби для уточнення часу, констатацію власне часу і часу дії та констатацію власне часу і моменту часу без зазначення хвилин [Всеволодова 1975: 39 – 43]. У рамках дослідження концепту ЧАС в англomовній картині світу вважаємо за доцільне розмежувати абсолютний та відносний час (у термінології Р.Ф. Вільямса) [Williams 2004]. Прикладом абсолютного часу є *five thirty*, відносного – *half past five*. Абсолютний та відносний час дають вказівку, однакоvu за суттю, проте різну за формою: *5 past..., 10 past..., 20 past...* та *25 past...* відповідають *5, 10, 20 та 25 minutes; 5 till..., 10 till..., 20 till...* та *25 till...* збігаються з *55, 50, 40 та 35 minutes*. Абсолютний час є чітким та формальним, а тому він превалює в офіційному дискурсі. Відносному часу надають перевагу у побутовому дискурсі, що часто межує з апроксимацією темпоральної вказівки, як-от: *about quarter till two* тощо.

Характерною особливістю квантитативного часу є можливість субституції темпоральних номінацій, таких як назви днів тижня, місяців. Порівняйте: *the fifth month – May; the first day of the week – Monday*.

Отже, числова ознака, вступаючи у взаємодію з ознаками інших категорій (у нашому випадку – концепту ЧАС), присутня вже не в

чистому вигляді, а в складі комплексних сутностей, які несуть різнопланову інформацію про феномени предметного світу. Числовий концепт, вийшовши за межі одвічного когнітивного простору, віддаляється від нього та обростає на своєму шляху все новими і новими “чужими” категоріальними ознаками [Швачко та ін.2007: 81]. Однак у свідомості носіїв мови сутності такого “конгломеративного” порядку є засобами актуалізації повсякденних понять.

Назви календарних свят (святкових періодів)

На думку М.В. Всеволодової, лексеми на позначення свят, строго кажучи, можна віднести до “групи слів, які не мають значення часу” [Всеволодова 1975: 31]. Інші дослідники, відмічаючи, що такі лексеми є часовими відрізками визначеної тривалості, що не слугують одиницями підрахунку часу і не виражені ними, підкреслюють їх темпоральне значення [Морковкин 1977: 92; Рубинштейн 2002: 1]. Також побутує думка, що не випадково, поряд із циклічним ходом природних явищ, структурування року за релігійними святами в епоху Середньовіччя було дуже важливим способом часової орієнтації.

Відзначаючи наявність у номінаціях календарних свят темпорального значення, ми відносимо їх до астрономічно-календарної групи, оскільки на початкових етапах концептуалізації часу святкові (тоді – ритуально-святкові) дні слугували для спільноти темпоральними орієнтирами і визначались на базі астрономічних показників.

У групі назв календарних свят та святкових періодів ми виділяємо три підгрупи:

1) Релігійні свята, до яких належать, наприклад, назви періодів, пов'язаних з біблійними подіями. Так, для носіїв англійської мови рік фактично розпочинається з *Christmas*, що є відображенням знакової точки циклу від народження Христа до його воскресіння (*Easter*) і диктує дотримання відповідних релігійних ритуалів у чітко визначений час (*Easter Monday, Good Friday*).

2) Світські свята, які поділяються на історичні та суспільні. Історичні світські свята пов'язані з конкретними подіями, зафіксованими в історії, або з видатними діячами певної епохи, напр.: *Guy Fawkes Day, Martin Luther King's Birthday, Washington's Birthday, Columbus Day*. До суспільної групи світських свят ми відносимо номінації типу *New Year's Day, May Bank Holiday, Labor Day, Independence Day, Thanksgiving Day* та ін.

3) Пам'ятні дати, група яких конституюється лексемами на кшталт *anniversary, jubilee, birthday* та ін. (пор.: *silver / golden / diamond jubilee* тощо).

Групі назв календарних свят (святкових періодів), як і назвам пір року та місяців, притаманна насичена когнітивна атрибуція. Однак особливістю цієї групи є те, що когнітивні атрибути групи релігійних свят мають особистісний характер. Група історичних світських свят має переважно соціальну атрибуцію, і атрибути особистісного плану для них є радше винятком, ніж правилом: *<...> should celebrate Washington's Birthday more than ever because by so doing we will demonstrate more emphatically our loyalty toward this land of ours* [ССАЕ].

Як бачимо, святкування вказаної події є традицією нації, а не окремої сім'ї.

Когнітивні атрибути групи суспільних свят характеризуються подвійною соціально-особистісною природою з домінуванням особистісного параметра, адже із загальноприйнятими святами пов'язані певні усталені традиції. Однак їх дотримання та традиції відзначення залежать передовсім від персонального ставлення до тієї чи іншої нагоди. Наприклад: 1) *But let's not forget: Independence Day is a birthday celebration. And what birthday celebration is complete without cake?* [ССАЕ]. День незалежності у США є чимось більшим за суспільний обов'язок, адже рівень патріотизму є визначальним для її громадян. 2) *The weird thing about Thanksgiving Day is that it seems to last forever. You keep looking at the clock and it's still three hours before dinner* [ССАЕ]. У цьому святі домінують особисті, сімейні традиції. Основним є святковий обід, до якого ретельно готуються. Водночас День подяки має історичні корені, пов'язані з часами заселення континенту. 3) *<...> Happy Father's Day <...> when men are, for one day at least, the focus of our society Wives and children get their chance to reward us for our hard work and our sincere, if not always successful, attempts at nurturing, caring and loving* [ССАЕ]. Відзначення Дня батька охоплює значну частину суспільства, однак його традиції усталюються в кожній родині по-різному.

Отже, календаризація часу займає центральну позицію в структурі його концепту. Вона не лише відображає розуміння часу певними культурами, а визначає життєвий ритм суспільства загалом. Основною

функцією календарних систем є регулювання життєдіяльності людини в соціумі. У календарі поєднані космічний час, що визначається природними циклами, та час історичний. На астрономічний час у календарі накладаються міфологічні та релігійні події, які диктують норми й форми людської поведінки, маркують дні. Перспективним залишається дослідження мовної репрезентації календарних систем під кутом зору взаємодії їх національно-маркованих та універсальних елементів.

ПРИМІТКИ

¹ Відповідно до міжнародної системи ISO 8601.

² Англійські назви днів тижня пов'язані з саксонською колонізацією Британських островів. Богів, яким поклонялися саксонські предки британців, було багато, однак ті, від яких походять назви днів тижня, були основним об'єктом культури [Карпец, Огиенко 2008: 278].

ЛІТЕРАТУРА

Авени Э. (1998). Империи времени: Календари, часы и культуры. – К.: София.

Ахмерова Л.Р. (2004). К вопросу о русской языковой картине мира // Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект: Материалы итоговой научной конференции (Казанский государственный университет, филологический факультет). – Казань: Изд-во Казанского ун-та. – С. 20-24.

Бондаренко Е.В. (1997). К методологии анализа лексического компонента языка (категория времени в «теплой» языковой картине мира). – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та.

Всеволодова М.В. (1975). Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – М.: Изд-во Моск. ун-та.

Карпец Л.И., Огиенко В.В. (2008). Из истории развития английского языка // Актуальні проблеми філології та американські студії: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 квітня 2008 р.) / За заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.Г. Шостак. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2008. – С. 276-280.

Ковальская Л.Г., Ритчи Э. (2001). Межкультурная коммуникация и концепция времени // Язык и национальные образы мира: Материалы Международной научной конференции Майкоп: Изд-во АГУ. – С. 53-59.

Михеева Л.Н. (2004). Время в русской языковой картине мира: лингвокультурологический аспект: Дис. д-ра филол. наук. – Москва.

Морковкин В.В. (1977). Опыт идеографического описания лексики (на материале слов со значением времени в русском языке). – М.: Изд-во Моск. ун-та.

Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. (1981). Хронология: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк.

Рубинштейн Г.А. О концептуализации отрезков времени в русском языке – <http://seelrc.org/glossos/issues/2/rubinstein.pdf>

Телия В.М. (1986). Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука.

Швачко С.О. та ін. (2007). Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти / За редакцією проф. С.О. Швачко. – Суми: Вид-во СумДУ.

Williams R.F. (2004). *Making Meaning from a Clock: Material Artifacts and Conceptual Blending in Time-Telling Instructions.* – University of California, San Diego.

ДОВІДНИКИ

LDCC (2005). *Longman Dictionary of Contemporary English.* – CD-ROM.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

ССАЕ – Електронна текстова база даних *The Corpus of Contemporary American English* – <http://www.americancorpus.org>

Дата

надходження до редакції

27.11.2008